

Кримінальний процес та криміналістика

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.18918431>

Використання спеціальних знань під час досудового розслідування

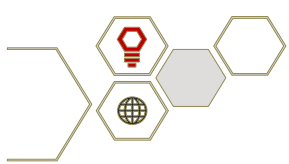
Войчишена Марина Вадимівна,

доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Донецького державного університету внутрішніх справ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-1854-3631>

Прийнято: 26.02.2026 | Опубліковано: 08.03.2026

Анотація: У статті розглянуто особливості використання спеціальних знань під час досудового розслідування, зокрема визначено поняття спеціальних знань та їх значення для розслідування кримінальних правопорушень, окреслено проблемні аспекти і труднощі, що виникають під час залучення спеціалістів та призначення судових експертиз у кримінальному провадженні.

Метою статті є вивчення особливостей використання спеціальних знань під час досудового розслідування. Для досягнення наукового результату поставлено такі цілі та завдання: 1) визначити поняття спеціальних знань та їх значення для розслідування кримінальних правопорушень; 2) окреслити форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні; 3) розглянути поняття і види судових експертиз, особливості їх призначення у кримінальному провадженні.

Методологію дослідження склали загальнонаукові методи (аналіз та синтез, узагальнення), а також спеціально-юридичні методи (порівняльно-правовий, формально-юридичний, системно-правовий).

Встановлено, що використання спеціальних знань під час досудового розслідування сприяє всебічному дослідженню обставин вчинення кримінальних правопорушень, ефективному виявленню слідів під час проведення слідчих (розшукових) дій, їх дослідження та отримання науково-обґрунтованих висновків за результатами проведення судових експертиз.

Зроблено висновки, що використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень сприяє всебічному та повному дослідженню обставин його вчинення, зокрема виявленню, вилученню та дослідженню будь-яких слідів кримінального правопорушення або правопорушника, а також отриманню повних та достовірних доказів. Спеціальні знання у кримінальному провадженні використовуються у двох формах: процесуальна і непроцесуальна. Процесуальна форма полягає у залученні спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій, проведення експертизи та залучення експерта. Непроцесуальна форма використання спеціальних знань здійснюється за допомогою отримання слідчим консультативної допомоги від спеціаліста з питань, що стосуються кримінального провадження.

Ключові слова: спеціальні знання, експерт, спеціаліст, судова експертиза, досудове розслідування, кримінальне провадження.

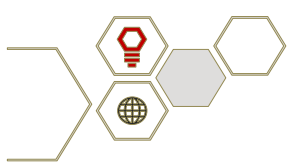
Use of specialized knowledge during pre-trial investigation

Maryna Voichyshena,

PhD in Law, Senior Lecturer, Department of Criminal Procedure and Criminology

Donetsk State University of Internal Affairs, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0002-1854-3631>

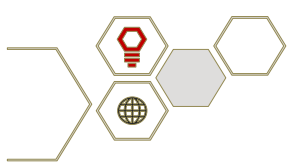
Abstract: The article examines the specific features of the use of special knowledge during pre-trial investigation. In particular, it defines the concept of special knowledge and its significance for the investigation of criminal offences, and outlines the problematic aspects and difficulties that arise when engaging specialists and appointing forensic examinations in criminal proceedings.

The purpose of the article is to study the peculiarities of the use of special knowledge during pre-trial investigation. To achieve the scientific result, the following objectives and tasks were set: 1) to define the concept of special knowledge and its significance for the investigation of criminal offences; 2) to outline the forms of using special knowledge in criminal proceedings; 3) to examine the concept and types of forensic examinations, as well as the specific features of their appointment in criminal proceedings.

The research methodology consists of general scientific methods (analysis and synthesis, generalization), as well as special legal methods (comparative legal, formal legal, and systemic legal methods).

It has been established that the use of special knowledge during pre-trial investigation contributes to a comprehensive examination of the circumstances of criminal offences, effective detection of traces during investigative (search) actions, their examination, and obtaining scientifically grounded conclusions based on the results of forensic examinations.

It is concluded that the use of special knowledge in the investigation of criminal offences ensures a comprehensive and complete examination of the circumstances of their commission, including the detection, seizure, and examination of any traces of a criminal offence or offender, as well as the obtaining of full and reliable evidence. Special knowledge in criminal proceedings is used in two forms: procedural and non-procedural. The procedural form involves the participation of a specialist in investigative (search) actions, the conduct of forensic examinations, and the engagement of an expert. The non-procedural form of using

special knowledge is implemented through the investigator's receipt of consultative assistance from a specialist on issues related to criminal proceedings.

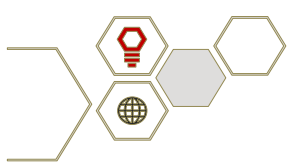
Keywords: special knowledge, expert, specialist, forensic examination, pre-trial investigation, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Використання спеціальних знань під час досудового розслідування сприяє всебічному дослідженню обставин вчинення кримінальних правопорушень, ефективному виявленню слідів під час проведення слідчих (розшукових) дій, їх дослідження та отримання науково-обґрунтованих висновків за результатами проведення судових експертиз.

Під час досудового розслідування проблемним аспектом є недооцінювання слідчими можливостей використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, безпідставна відмова від призначення судової експертизи та не залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій, що може призвести до втрати слідів та доказів, неналежне вивчення усіх обставин вчинення кримінального правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні положення використання спеціальних знань досліджені такими вченими-криміналістами як В. П. Бахін, О. В. Бишевец, А. Ф. Волобуєв, О. О. Волобуєва, В. А. Журавель, А. В. Коваленко, В. О. Коновалова, О. О. Кочура, Л. В. Мединська, Ю. М. Мирошніченко, О. В. Одерій, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, В. В. Юсупов та ін.

Серед сучасних досліджень заслуговують на увагу питання особливостей використання спеціальних знань під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, зокрема дисертаційне дослідження А. Н. Вуйми «Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств» [1] та наукові праці В. В. Коломієць «Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами» [2],

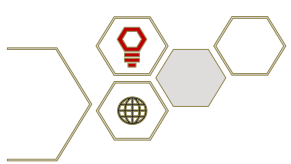
І. Р. Серкевич та Ю. О. Лісіцина «Особливості використання спеціальних знань як складової методики розслідування злочинів терористичного спрямування» [3], Ф. М. Сокиран та Є. М. Войтович «Використання спеціальних знань під час розслідування насильницького зникнення людини» [4].

Методологію дослідження склали загальнонаукові методи (аналіз та синтез, узагальнення), а також спеціально-юридичні методи (порівняльно-правовий, формально-юридичний, системно-правовий).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз слідчої та судової практики, а також наукових досліджень щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні свідчить про наявність таких невирішених проблем як: 1) безпідставна відмова від призначення судової експертизи та залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій; 2) труднощі щодо залучення до проведення слідчих (розшукових) дій спеціалістів відповідного профілю або обрання експертної установи для призначення судової експертизи; 3) проблеми щодо призначення судової експертизи та формулювання питань, що ставляться на вирішення експерта.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення особливостей використання спеціальних знань під час досудового розслідування. Для досягнення наукового результату поставлено такі цілі та завдання: 1) визначити поняття спеціальних знань та їх значення для розслідування кримінальних правопорушень; 2) окреслити форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні; 3) розглянути поняття і види судових експертиз, особливості їх призначення у кримінальному провадженні.

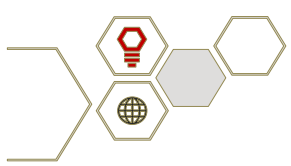
Виклад основного матеріалу дослідження. Суттєве значення для розслідування кримінальних правопорушень має криміналістичне забезпечення, що полягає у застосуванні спеціальних знань, науково-технічних засобів та сучасних досягнень науки з метою виявлення, фіксації та

дослідження доказів [5, с. 263]. Застосування спеціальних знань можливе при розслідуванні будь-якого злочину, якщо це є доцільним для встановлення чи пояснення його обставин. Спеціальні знання можуть застосовуватися таку кількість разів, яка буде необхідною для формування достатньої доказової бази [6, с. 188].

Спеціальні знання – це неправова систематизована інформація з різних галузей наукової та практичної діяльності, якою володіє обізнана особа в результаті навчання або практичного досвіду з певної спеціальності й має відповідні вміння та навички її застосування для вирішення завдань, пов'язаних з установленням підстав для ухвалення уповноваженими особами процесуальних та організаційно-тактичних рішень у кримінальному провадженні [7, с. 48]. Тобто, спеціальні знання це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для розв'язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Спеціальними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі [8, с. 285]. До спеціальних знань відносять теоретичні знання і практичні навички з медицини, психології, психіатрії, криміналістики, економіки, інженерії, екології, бухгалтерії, мистецтва тощо.

Залежно від процесуальної регламентації виділяють процесуальну та непроцесуальну форми використання спеціальних знань. Л. В. Мединська зазначає, що загальновизнаними є дві процесуальні форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні – судова експертиза та участь спеціаліста під час проведення процесуальних дій [9, с. 280]. В даному питанні погоджуємося із М. Г. Щербаковським, що процесуальна форма охоплює: 1) залучення обізнаної особи як спеціаліста до проведення процесуальних дій; 2) залучення обізнаної особи як експерта для проведення відповідної експертизи, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для

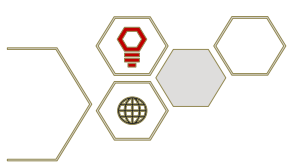

кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ст. 242 КПК України) [7, с. 49].

Відповідно до ст. 71 КПК України спеціаліст залучається для використання слідчим його пояснень та допомоги. Зокрема, під час проведення слідчого огляду спеціаліст залучається з метою пошуку, виявлення, вилучення, пакування і транспортування слідів та речових доказів, застосування технічних засобів і здійснення вимірювань, складання схем, таблиць та планів. Під час обшуку спеціаліст сприяє пошуку предметів, що мають значення для розслідування, а саме орієнтує слідчого щодо можливих ознак, розмірів та особливостей предметів та місць їх можливого схову.

Важливе процесуальне та тактичне значення має залучення спеціалістів під час допитів, що сприяє законності проведення цієї слідчої (розшукової) дії, а також отримання повних, правдивих та достовірних доказів. Під час допиту неповнолітніх та малолітніх обов'язковим є залучення педагога або психолога, а за необхідності – лікаря (ст. 226 КПК України). Також, у разі необхідності перекладу пояснень, показань або документів у кримінальному провадженні залучається перекладач (ст. 68 КПК України) [10].

Непроцесуальна форма використання спеціальних знань нормативно не передбачається, не регламентується й не має доказового значення. Консультативна допомога може бути надана учаснику кримінального провадження в усній або письмовій формі як щодо обставин, безпосередньо пов'язаних із розслідуваною подією, так і для отримання спеціальних довідкових відомостей [7, с. 49]. Так, під час досудового розслідування слідчий може звернутись до спеціаліста з метою отримання консультативної допомоги та уточнення питань, що мають значення для розслідування. Для отримання такої допомоги не передбачене складання процесуальних документів або закріплення змісту наданих роз'яснень спеціаліста у матеріалах кримінального провадження. Зазвичай зміст непроцесуального звернення слідчого до спеціаліста складають питання, що стосуються

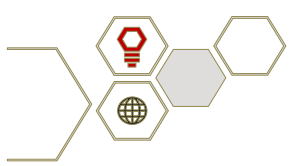

проведення окремих слідчих (розшукових) дій та застосування технічних засобів, фото- або відеофіксації, призначення або проведення експертиз, формулювання питань, що ставляться на вирішення експерта.

Формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є призначення і проведення судових експертиз. Ю. М. Мирошніченко зазначає, що експертиза є провідною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Це багатозначне поняття, яке у практичному плані означає судово-експертну діяльність, науковому – галузь знань, процесуальному – джерело доказів, у доказуванні – засіб доказування [11, с. 2].

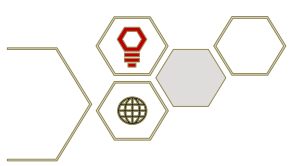
Експертиза у кримінальному процесі – це здійснюване в передбаченій законом формі експертом дослідження з використанням спеціальних знань різних об'єктів, явищ і процесів, які містять доказову інформацію, спрямоване на з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження. Експертизу призначають у випадках, коли для вирішення питань у провадженні потрібні наукові, технічні або інші спеціальні знання. До спеціальних знань належать будь-які знання та вміння об'єктивного характеру, отримані внаслідок вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному науковому і практичному рівню [12, с. 500].

Експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Слідчий або прокурор зобов'язані забезпечити проведення експертизи щодо: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;

4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 5) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [10].

Відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень № 53/5 від 08.10.1998 до основних видів судових експертиз належать: 1) криміналістична: почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; трасологічна; фототехнічна, портретна; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; вибухових речовин, продуктів вибуху (пострілу); біологічна та ін.; 2) інженерно-технічна: інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна та ін.; 3) економічна: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій; 4) товарознавча: машин, обладнання, сировини та споживчих товарів; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння; 5) експертиза у сфері інтелектуальної власності: літературних та художніх творів; фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин та ін.; 6) психологічна; 7) мистецтвознавча; 8) військова; 9) судово-ветеринарна; 10) гемологічна; 11) історико-археологічна. Крім того, з метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань, експертними установами організовується

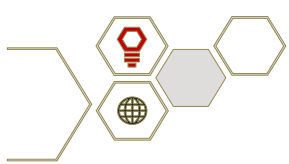

проведення інших видів експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної), у тому числі й тих, що перебувають у стадії наукової розробки [13].

Аналіз і узагальнення судових рішень (112 вироків), винесених у 2022–2025 роках за ст. 438 КК України говорить про те, що під час розслідування воєнних злочинів проведено таку кількість судових експертиз: 1) судово-медична – 124; 2) товарознавча – 9; 3) транспортно-товарознавча – 13; 4) психіатрична – 11; 5) психологічна – 9; 6) експертиза зброї та слідів її застосування – 15; 7) вибухотехнічна – 6; 8) молекулярно-генетична – 9; 9) портретна – 6; 10) лінгвістична – 3; 11) військова – 2; 12) комплексна медико-криміналістична – 2; 13) фототехнічна – 1; 14) комплексна лінгвістична семантико-текстуальна – 1; 15) комплексна вибухотехнічна та експертиза матеріалів, речовин та виробів – 1; 16) комплексна вибухотехнічна, пожежно-технічна, транспортно-товарознавча, експертиза зброї та слідів її застосування – 1. При цьому судові експертизи не призначались у 19 провадженнях [14].

Слід зазначити, що судові експертизи є одним із потужних і найбільш інформативних засобів доказової діяльності [12, с. 500]. Однак, під час призначення судових експертиз у слідчих можуть виникати труднощі із формулюванням питань, що ставляться на вирішення експерта. Такі питання повинні бути чітко сформульовані і зрозумілі для експерта, стосуватися обставин кримінального провадження та бути в межах компетенції експерта, якому доручається проведення судової експертизи.

Крім того, у криміналістиці акцентується увага на підготовці до проведення експертизи, а саме необхідним є дотримання процесуального порядку вилучення об'єктів, які направляються на дослідження (сліди, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення та речові докази), їх пакування з метою збереження цілісності та попередження їх пошкодження або знищення слідів, які можуть міститися на об'єктах.

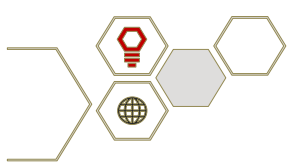
Під час призначення експертизи у кримінальному провадженні також можуть виникати і проблеми із вибором експертної установи або експерта для проведення експертизи.

Судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених Законом України «Про судову експертизу» [15].

До державних спеціалізованих установ належать: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України. Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз [15].

У системі Міністерства внутрішніх справ України функціонує Експертна служба МВС, яка складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (ДНДЕКЦ) та територіальних підрозділів науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ), де проводяться різні види криміналістичних експертиз (дактилоскопічна, експертиза зброї та слідів її використання (балістична), холодної зброї, дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів), автотехнічні, пожежно-технічні (обставин і механізму пожеж) та деякі інші [16, с. 430–431].

Таким чином, під час досудового розслідування слідчим направляються на дослідження сліди, знаряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення та інші предмети, що мають значення для розслідування до

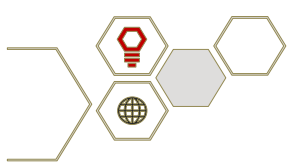
відповідної експертної установи, яка забезпечить дослідження наданих об'єктів відповідно до профілю своєї діяльності.

Висновки. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень сприяє всебічному та повному дослідженню обставин його вчинення, зокрема виявленню, вилученню та дослідженню будь-яких слідів кримінального правопорушення або правопорушника, а також отриманню повних та достовірних доказів. Спеціальні знання у кримінальному провадженні використовуються у двох формах: процесуальна і непроцесуальна. Процесуальна форма полягає у залученні спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій, проведення експертизи та залучення експерта. Непроцесуальна форма використання спеціальних знань здійснюється за допомогою отримання слідчим консультативної допомоги від спеціаліста з питань, що стосуються кримінального провадження.

Під час призначення судових експертиз у слідчих можуть виникати труднощі із формулюванням питань, що ставляться на вирішення експерта. Такі питання повинні бути чітко сформульовані і зрозумілі для експерта, стосуватися обставин кримінального провадження та бути в межах компетенції експерта, якому доручається проведення судової експертизи.

Список використаних джерел

1. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Харків, 2023. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/649688f8-ab18-414d-bfc2-9b8ddf98b07b/content> (дата звернення: 10.12.2025).
2. Коломієць В. В. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 10. С. 718–723. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-10/174> (дата звернення: 10.12.2025).

3. Серкевич І. Р., Лісіцина Ю. О. Особливості використання спеціальних знань як складової методики розслідування злочинів терористичного спрямування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2024. № 82 (3). С. 123–130. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.20> (дата звернення: 10.12.2025).

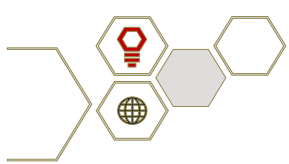
4. Сокиран Ф. М., Войтович Є. М. Використання спеціальних знань під час розслідування насильницького зникнення людини. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 2. С. 285–290. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.50> (дата звернення: 10.12.2025).

5. Войчишена М. В. Судові експертизи під час розслідування воєнних злочинів: види і значення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2025. № 92 (4). С. 262–268. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.35> (дата звернення: 10.12.2025).

6. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. Вісник кримінального судочинства. 2015. № 2. С. 187–193. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Bushevec.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

7. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків, 2018. 384 с. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6440/Kryminalistyka_Pidr (дата звернення: 10.12.2025).

8. Кочура О. О. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу : матеріали конф. (м. Харків, 2017 р.). Харків, 2017. С. 284–286. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/134.pdf (дата звернення: 10.12.2025).

9. Мединська Л. В. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні України. Прикарпатський юридичний вісник. 2014. № 2 (5). С. 278–286. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2014/27.pdf (дата звернення: 10.12.2025).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.12.2025).
11. Мирошніченко Ю. М. Використання спеціальних знань під час судового розгляду кримінальних справ / за ред. М. Г. Щербаковського. Харків, 2022. 97 с. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/img/files/file_10205.pdf (дата звернення: 10.12.2025).
12. Тertiшник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар. Київ : Алерта, 2021. 1110 с.
13. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.12.2025).
14. Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Page/5> (дата звернення: 10.12.2025).
15. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 10.12.2025).
16. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.